

«АЛАБОТА» ЖШС ЕТТІ ІРІ ҚАРА БАҒЫТТАҒЫ ТӨЛДЕРІН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Бекқожин А.Ж., а.ш.ғ. кандидаты, доцент
Кайыркенова Ж.Б., 2 - курс магистранты

Аннотация

Әр елдің жағдайына байланысты етті ірі қараның өсу қарқыны әр түрлі. Табиғи жайылымдары көп елдерде етті ірі қараны өсірудің бұрыннан қалыптасқан экстенсивті әдістерін қолданады.

Бұл мақалада «Алабота» мал зауыты етті мал өсіруді дамытуда жоспарлы нәтижені ойлап тауып, төлдердің өсуі мен дамуы ұрпақ жалғастыруы, ғылыми-негіздегі мал будандастыру жұмыстарының нәтижелері келтірілген. Жоспарлы жұмыс малдың бағыты мен оны жоғары нәтижеде өсіру әдістерін анықтады. Көптеген зерттеушілердің айтуынша қазақтың ақбас тұқымы: Қазақстанның жайылымдарында күтіп-бағу шарттарына өте жақсы бейімделуімен сипатта-лады. Бұзауларын емізіп өсіру әдісі, маусымдық төлдеу, малдарды жазда әбден күйіп кеткен жайылымдарда күтіп-бағу, ал қыста жеңіл қалқалардың астында өсіру бұл тұқымның малдарын өте төзімді, етті, сондай-ақ бұл тұқым малдары тірілей салмақтарын аз ғана уақытішінде жинай алатын-дығы белгілі. Қазақтың ақбас сиыры тұқымының малы зауыттық аталық іздер мен туыстық топтарға және мол өнімді аналық ұяларға бөлініп асылдандыру жоспарына сай жетілдірілді. Осыған орай, қазақтың ақбас сиыры тұқымын жетілдіру мақсатында өзінің нәсілдік қасиетін ұрпағына өзгертпей тарататын аса құнды із басшылары іріктеліп, аталық із және туыстық топ арқылы көбейту жолдары ұйымдасты-рылды. Қазақтың ақбас тұқымды сиырларының төлдегіштік көрсеткіштерін бақылағанда буаздылығының жалғасуы орта есеппен 281 күн аралығында ауытқиды, сервис кезеңі 76 күн құрайды. Төлдеу аралық кезеңі топтар арасында орташа 348 күн және максималды 349 күн. Малдың сырт пішінін зерттеуден байқағанымыз, жалпақ, ұзын және биік малдардың ет өнімділіктері де жоғары. Семірту жұмыстары кезінде 15 айлық будан бұқашықтарда тірілей салмағы - 429 кг, ал таза тұқымды бұқашықтарда бұл көрсеткіш 21 кг аз болған, айырма-шылығы сенімді болды.

Кілттік сөздер: қазақ ақбас, асылдандыру, селекция, рацион, паратиптік фактор, тірі салмақ, бұқашық, будандастыру, зауыттық түр, индекс.

Кіріспе

Етті бағыттағы мал көбінесе қоңыржай және субтропиктік белдеулердің неғұрлым құрғақ аудандарында таралған. Онда экстенсивті отарлап жайылымда бағу және көшпелі мал шаруашылығы басым келеді.

Елімізде бүгінгі күні селекционерлер жұмысының басты бағыттарының бірі отандық етті ірі қара малына әлемнің ең үздік генетикалық қорларын пайдалану арқылы жетілдіру болып отыр. Бұрын бұл жұмыстар импорттық бұқаларды немесе олардың ұрығын пайдалану арқылы шектеліп, он жылдап созылған. Қазіргі таңда ҚР АШМ бұл үдерісті қарқындату мақсатында АҚШ, Канада, Австралия және Франция елдерінен етті ірі қара малының 36 мың бас-тан астам абердин-ангус, семминтал, герефорд және обрак малын Қазақстанға әкелді, оның ішінде 12 мың бас абердин-ангус және 347 бас обрак малы Ақмола облысының шаруа қожалықтарына орналастырды [1].

Жаңадан құрылған фермерлік шаруашылықтардың материалдық – техни-калық қоры мен малдың физиологиялық қажеттілігі және азық қорының жетіс-пеушілігі,

малды ұдайы өндіруі төлдердің өсуіне кері әсерін тигізеді және селекциялық-асылдандыру жұмысының нәтижелігін төмендетеді. Сондықтан, етті ірі қара мал шаруашылығы саласында қызмет істейтін мамандардың мал өнімділігінің әлеуеті мен оның пайдалану дәрежесі туралы түсініктерді айыра білгені дұрыс.

Ет бағытындағы малдың санын қалпына келтіру және одан әрі ұлғайту фермер шаруашылығын дамытуға, оларды нығайтуға, мамандандыруға, нақты табиғи, экономикалық жағдайлар мен нарық жағдайына байланысты мал ба-сын өнімді шоғырландыруға бағытталған. Міне, осындай шаруашылықтарда жем-азық дайындаудан, төл алу мен өсіруден, оны жаю мен азықтандырудан бастап сатуға дейінгі сиыр етін өндірудің белсенді технологиясын тиімді пайдалануға болады [2].

Ірі қара малының саны артуымен қатар малды асылдандыру мәселесі жөнделді. Етті ірі қара шаруашылығындағы асылдандыру жұмысы ауқымды іс шараларды қажет етіп, мамандырылған ет бағытындағы тұқымдардың тектік потенциалын

жоғарлатуына байланысты болады. Етті мал шаруашылығын жетілдірудің ең маңызды міндеті емізу кезінде бұқашықтар мен қашарларды жеке өсіру. Бұл мақсатта малды тадау ауылшаруашылық кешендеріндегі дәл қазір жүргізілетін фенотиптік көрсеткіштер бойынша емес, паратиптік фак-торларға әрбір малдың тектік бейімделуі бойынша жүргізілуі қажет. Бұл осы күнге дейін бұзаудың енесінен айыру кезеңдегі малдың жасы мен салмағы туралы сұрақ бойынша пікір таластырылуымен байланысты. Әр автор енесінен айыруды 5–6; 7–8; 10–12 айлықтарында жүргізуді ұсынады, алайда, айыру кезінде малдың салмағы 160–тан 350 кг дейін және одан жоғары болуы керек. Қолданылатын әр әдістің өзінің кемшіліктері мен тиімділігі бар. Енесінен ерте айырған жағдайда (5–6 айлық) аналық бастардың сүт өнімі аяғына дейін шығарылмайды, осының барлығы әдетте жаз айында сиыр желінінің мастит ауруына шалдығуна мүмкіндік туғызады және жас төлдің өнімділік әлеуеті төмендетеді [3].

Жас төлді енесінен кеш айырған уақытта аналық сиырдың қоңдылығы төмендейді, сервис кезеңі созылады, қашарлардың әуестілік уақытында бұқа-лардың қашқақтауы байқалады және

туыстық шағылыстыру мүмкінділігі бар. Қорытындысында, етті мал шаруашылығының классикалық технологиясы бұзылады.

Селекиялық асылдандыру жұмысының мақсаты: таза тұқымды өсіру бо-лып табылады, сонымен қатар шаруашылыққа пайдалы белгілердің ұрпақтан ұрпаққа ата-аналарының көрсеткіштерінен асып түсуі керек. Сондықтан, бұл мақсатқа жету төл өсіру, жұп тандау, сұрыптаумен тікелей байланысты.

Тірілей салмақтың, денесінің өсуі белгілі жаста маңызы зор, өйткені тез өскен малдың салмағы баяу өсетініне қарағанда аз уақыт ішінде етке тапсыруға дайын болады. Сондай-ақ, ең жақсы малдардың бойының өсуі мен денесінің дамып – жетілуі үздіксіз байланыста болады. Ірі қара төлдерін өсіру кезінде гематологиялық көрсеткіштерді де сынға алуға болады. Төлдердің физиологиялық жағдайы жақсы болуы үшін жемнің сапасы жоғары болғаны дұрыс. Сондықтан да, әртүрлі типтегі төлдердің туылғаннан бастап ересек мал болғанға дейінгі аралықтағы бойының өсуі мен дамып жетілуін білу сиырлардың өнімділігін ғана емес, сондай ақ белгілі бір ортаға қаншалықты бейім және биологиялық тұрғыдан төзімді

екенін анықтауға, сонымен қатар оларда ерекше бағып күту жолдарын қолдануға мүмкіндік береді [4].

Жемшөп қорлары мен өсіру жүйелері іріктеумен қатар жүргенде өнімділігі жоғары ұрпақ алуына тиімділігін селекция жұмыстарында көрсетеді. Яғни, әр мал популяциясы үшін нақты іріктеу және оны жетілдіру жолдары маңызды.

Қазақтың ақбас сиырының тірілей массасы жеңіл, бірақ тез жетіледі. Қазақ ақбас тұқымдасының тұқыл жануарының көпшілігі соңғы 20 жылда тұқыл герефордтың қанын жаңартудың нәтижесінде алынды [5].

Қазақ ақбас тұқымдасының кейбір ұрпақтары төлдерді будандастыру арқылы қарқынды өсірудің соңғы кезеңінде және белгілеу туралы мәліметпен келісімді түрде бұқалардың өнімділік көрсеткішін береді: орташа күндік өсімі 8-15 айға дейін 950-1090 г, салмағы 15 айда 438-476 кг, жемдеу шығыны -6,6-7,5, жануарлар дене салмағы бойынша 15 айлығында туыс емес құрдаста-рынан 12-20%, күндік орташа өсімі бойынша 23-30% асып түседі. Етті мал өсіру шаруашылығымен айналысатын елдер тәжірибесі ірі қара мал түрін өсірудің нәтижелігі екендігін

көрсетеді. Осы аспектіде қазақ ақбас тұқымдасын жоғарғы нәтижеде өсіруде тоқал сиырларды өсірудің келешегі бар екендігін айтады. «Чапаев», «Қалбатау», «Алабота» мал зауыттарында тұқыл малдың саны 3000 бастан асатын, тұқымдық сапасы мен өнімділігі зауыттық ішкі тұқымдас түрінің талабына сай келетін сиырлар аумағы құрылған [6].

«Алабота» малдарының зауыттық түрінің өнімдік ерекшелігі қазақы ақ-бас тұқымдасы және ұрпақ жалғастығы бойынша берілген баға. Малдың жаңа тұқыл түрі мықты дене бітімімен, Солтүстік Қазақстанның тура-континентті климатына бейімділігімен ерекшеленеді. Олар қатал қыстың салқындығын мен жаздың ыстығына тез ауысады. Мал зауытындағы қызмет көрсетудің негізгі күші аналық таппен барлық төлдерді ешқандай байлаусыз ашық алаңда және жылусыз ғимаратта бағуға жұмсалады. Негізнен сабан шөппен жемдейді, дәнді шөптер мен жүгері сүрлемдерін 10-15 кг ғана береді. Құнарландырылған азық бұқалар шығару, үстіміздегі жылы туылатын төлдер, мал сатуды арттыруға және аумақты жөндеуге арналады. Жайылымдық кезеңде, әсіресе ұзақ ашыққан қыстан кейін (жыл бойы жемдеуде таза салмақты 50-80 кг жоғалту сәтсізді жиі

кездеседі), малдар күйін тез қалпына келтіреді, жаздың 3-4 айында 80-100 кг де-йін салмақ қосады.

Жалпы шаруашылықта мамандандырылуына, шоғырландыруына, шаруа-шылық бағытына, бордақылау ерешеліктеріне, әрі мал азығымен қамтамасыз етілуіне байланысты төмендегідей арнайы жұмыстар жүргізіледі:

Зерттеу материалы мен әдістері

Зерттеу нысаны ретінде Солтүстік Қазақстан облысы, Тайынша ауданы, Алабота ауылдық округінде орналасқан «Алабота» ЖШС асыл тұқымды ірі қара мал зауыты алынды. Тәжірибеге алынған шаруашылықта өсірілетін қазақ ақбас және геррефорд тұқымының тұқымдылық және өнімділік сапасы, олардың тіркеу құжаттары арқылы анықталды.

Зерттеу барысында жалпы зоотехнияда қолданылатын әдістер қолданылды. Өсу және даму бойынша бағалау – стандарт талабына сәйкестендіру бойынша жүргізілді. Төлдердің дене бітімі мен сырт пішінінің ерекшеліктерін көзбен, 30 балдық жүйемен, дене өлшемдерін (шоқтығының биіктігі, құйымшақ биіктігі, кеуде тереңдігі, кеудесінің ені, кеуде орамы, тұрқының қиғаш ұзындығы, мықын

- бұзауларды 10-20 тәулігінен бастап өсіріп 13,5-14 айлығында тірідей салмағы қалыпты жағдайға жеткенде етке өткізеді;

- қазақтың ақбас төлдерін 10-12 айлықтарына дейін өсіріп, тірідей салмағы жеткілікті болғанда, оны басқа арнайы мамандандырылған бордақылау шаруашылықтарына, немесе бордақылау алаңына өткізеді;

енділігі және жіліншік орамын) алу арқылы бағаланады. Алынған дене өлшемдері есептелініп, дене бітімі индекстері (сирақтылығы, бойшандылығы, сүйектілігі, ұзындығы, жұмырлығы және шомбалдылығы) арнайы формула бойынша есептелінді.

Ақбас сиырлардың сүт өнімділігін 6 ай жасындағы төлдердің тірілей салмағы бойынша зерттеу жүргізілді.

Семірту жұмыстары жайылымдық жерлерде әлі шөп деңгейі төмен уақытта үш ай жаздық жайылымда 1,5 ай бойы тәулігіне 1,5 кг концентрленген азықпен азықтандыру арқылы жүргізілді.

Шығу тегі әртүрлі әр топтан үш бастан өнімділік көрсеткіші орташа зерттеудегі бұқашықтар бақыланған сойым жүргізілді. Мал

союды арнай цехта, ал сүйектен етті сылып алу шұжық жасайтын

Зерттеу нәтижелері

«Алабота» асыл тұқымды зауытының негізгі мақсаты етті тұқымды ірі қара малын одан әрі асылдандыру және басқа фермалардың табынын толықтыратын асыл тұқымды төл өсіру. Етті ірі қара бағыттағы төлдерінің тірілей сал-мақ динамикасын бақылап, өсіру технологиясына зерттеу жүргізу.

Бұл шаруашылықта бұзауларды енесінің баурында 8-10 айлығына дейін өсіріп, содан мамандандырылған бордақылау шаруашылықтарына өткізеді.

Кесте 1 – Ақбас сиырлар мен қашарлардың төлдегіштік көрсеткіштері (n=200)

Топ	n	Тұқымқалаушылық, %		Тұқымқалаушылық коэффициенті	Кезең ұзақтығы, күн (M ± m)		
		шағылысу	жалпы		Сервис кезеңі	Төлдегіштік	Төлдеу аралығы
Сиырлар	100	66	98	1,04	76±2,8	281±1,1	349±2,6
Қашарлар	100	67	99	1,05	68±2,7	276±1,1	346±2,0

Тұқыл типті қазақтың ақбас тұқымды сиырларының буаздылығының жал-ғасуы орта есеппен 281 күн аралығында

цехта жүргізілді.

Ақбас сиырлар мен қашарлардың төлдегіштік көрсеткіштері кестеде көрсетілген.

Өндірістік материалдың сараптамасы көрсеткендей, әртүрлі топтағы сиырларда өндірістік қабілеттілігі жағынан айтарлықтай өзгешілік байқалмады. Тұқыл типті қазақтың ақбас тұқымды сиырлары мен қашарлары ұрықтандыру дәрежесі жоғарғы деңгейге ие және тәртіптегідей жыл сайын ұрық беріп отырады.

ауытқиды, сервис кезеңі 76 күн. Әртүрлі генотипті зерттелген топтардағы сиырлар мен бұзаулардың өндірістік

кабілеттілігінің салыстырмалы зерттеуі келесідей тұжырым жасауға мүмкіндік берді: төлдеу аралық кезең толығымен топтар арасында минималды болды. Орташа 348 күн және максималды 349 күн.

Етті ірі қара шаруашылығында табынды өз төлімен толықтыруда тағы бір негізгі көрсеткіші сиырлардың бұзаулау аралығының мерзімі. Көптеген ғалым-дардың пікірі бойынша сиырлардың дұрыс ұрықтануы бұзаулағаннан кейінгі

Кесте2 – 15 айлық жасындағы әр түрлі генотиптегі бұқашықтардан алынған дене өлшемдері

шағылыструға байланысты, яғни ең қолайсыз ұрықтану уақыты бұзаулағаннан кейінгі ай болып келеді[7].

«Алабота» ЖШС жүргізген зерттеу жұмыстарында қазақтың ақбас тұқым-ды тұқыл сиырларының табынында оларды герефордтармен шағылыстырғанда алынған тәжірибелік бұқашықтардың дене өлшемдері мен дене бітімінің индекстерін есептедік (2 - кесте).

Өлшемдер, см	Топ		
	Т\т ақбас сиыры	Герефорд ½ буданы	Т\т герефорд
Шоқтығының биіктігі	114±1,1	116±1,01	118±1,08
Құйымшақтың биіктігі	120±0,8	122±0,7	124±0,85
Кеуде тереңдігі	59±0,8	62±0,82	58,5±0,8
Кеуде жалпақтығы	41±0,5	44±0,5	42±0,5
Тұрқының қиғаш ұзындығы	139±0,85	142±0,8	141±0,8
Шонданай төмпешігінің ені	19±0,4	19±0,4	19±0,4
Жамбасжалпақтығы	42±0,8	44±0,6	43±0,6
Кеуде орамы	180±1,3	186±1,3	179±1,2
Жіліншік орамы	19±0,2	20±0,2	19,5±0,2

2-кестедекөрсетілгендей 15 айлықжастағы таза тұқымдыақбасбұқашықтарыныңшоқтығыныңбиіктігі мен кеудесібойынша герефорд тұқымды ½ бу-даныменсалыстырғанда 2,0 см басыпозды, тұрқыныңқиғашұзындығы 0,5 см жоғары. Кеудесініңтерендігі мен жалпақтығыбойынша герефорд ½ буданықазақтыңақбастұқымдысиы рларынан 3,0 см, герефордтар 3,5 см басыпозды, жауырынындағыкеудеорамыбойынша 6,0 және 7,0 см тиісінше.

Зерттеуден біртекті азықтандыру мен бағу әдістерінің әсерінен әртүрлі ге-нотипті бұқашықтардың арасында

Кесте3 – 15 айлық тәжірибелік бұқашықтардың дене индексі,%

байланыс бары анықталды. Осыған байла-нысты, бұдан бұқашықтардың тұрқының қиғаш ұзындығы, кеуде орамы, кеуде жалпақтығы , созылмалдылығы, ет формаларының жақсы көрінісі жағынан таза тұқымды топтағы бұқашықтарымен салыстырғанда кішкене артықшылыққа ие болды.

Дене бітімінің индекісінің динамикасын сараптау негізінде мынадай тұжы-рым жасауға болады, малдардың дене бітімдері жасы ұлғайған сайын даму процесінде және 8 айдан кейін нақты қалыптасады.15 айлық тәжірибелік бұқа-шықтардың дене индекстері 3 кестеде келтірілген.

Индекс	Топ		
	Т\т ақбас сиыры	Герефорд ^{1/2} Буданы	Т\т герефорд
Сирақтылық	48,2	46,5	59,5
Созылғандылық	122	123	120
Кеуде бөксе	102	105	102,4
Кеуде	70,3	71,8	71,6
Дене жұмырлығы	129,5	131	127
Дене еңселілігі	105,7	105,2	105
Сүйекітілік	17,3	17,2	16,9
Айыр бөкселік	49,1	49,0	47,9

Ауқымдылық	157,9	160,3	152,1

3-кестеде дене бітімдерінің индексінен алынған мәліметтер бойынша көр-сетілгендей, тәжірибелік герефорд будан бұқашықтар 15 айлық жаста өзінің құрдастары қазақтың ақбас тұқымды бұқашықтарынан басым болған, герефордтардың қоңдылығы және салмақтылығы жағынан тиісінше 1,1-1,5% және 3,1-5,4% болған.

Малдың сырт пішінін зерттеуден байқағанымыз, жалпақ, ұзын және биік малдардың ет өнімділіктері де жоғары. Соған байланысты, жас малдардың дене бітімдерін бағалау, дененің табиғи-анатомиялық бөліктерінің арақатынасын қосымша индекстермен сипатталады. Зерттеу жұмыстарының мәліметтері бойынша іріктеудің есебінен оң нәтижеге қол жеткізген, асылтұқымды зауыттар мен оларға еншілес шаруа қожалықтарында жақсартқыш бұқаларды табында қолданған. Негізінен дене бітімі жақсы дамыған етті, мықты конституциялы малдардан тұрады. Осыған байланысты, генотиптері әртүрлі бұқашықтарымен жұмыс жүргізу өсуінің қарқындылығы, жоғары тірілей салмақ және азыққа жақсы төлем сияқты негізгі биологиялық

және тиімді шаруашылық белгілерді бекітуге бағытталған.

Енесінің бауырындағы бұзаулардың тез өсіп жетілуі ежелерінің сүттілігіне байланысты. Етті ірі қара шаруашылықтарында сиырлардың сүттілігін 6 айлық бұзаулардың салмағымен анықтайды. Бұл әдісті нақты деп санауға болмайды, өйткені бұзау енесінің сүтінен басқа өзге азықтарды да жейді, бұл оның жетілуіне қосымша азықтандырудың да әсері күшті екенін көрсетеді. Сол себепті тұмса бұзауланған сиырлардың сүттілігін бағалағанда ең төменгі қойлатын талапты 10 пайызға, екінші рет төлдеген сиырға 5 пайызға кемітеді. Енесінің бауырындағы бұзаудың жақсы өсіп-жетілуде сиырдың сүттілігімен тығыз байланысты болып келеді [8].

Қазақтың ақбас сиырының сүт өнімділігі етті бағыттағы сиырларға қарағанда біршама жоғары. Мысалы, таңдаулы асыл тұқымды мал зауыттарында сиырдың сүттілігі 2000 - 2250 кг болып, орташа майлылығы 3,9-4,0 пайызға жетеді. Осы тұрғыда В.В. Власенконың мәліметі бойынша аталмыш тұқымның бірінші бұзаулаған сиырдың сүттілігі орташа 1405 кг құраған [9].

Ақбас сиырлардың сүт төлдердің тірілей салмағы өнімділігі (6 ай жасындағы бойынша) 4 кестеде көрсетілген.

Кесте 4 - Ақбас сиырлардың сүт өнімділігі (6 ай жасындағы төлдердің тірілей салмағы бойынша)

Жылдар	6 айлық төлдердің тірілей салмағы, кг			
	I төлдеу	II төлдеу	III төлдеу	Орташа
2017	183±4,1	199±4,7	201±4,3	194±1,3
2018	186±4,2	203±4,3	205±4,6	198±2,4

4-кестеде келтірілген мәліметтер бойынша 2017 жылы бірінші бұзаулаған сиырларда орташа сүттілігі 183 кг болды; екінші бұзаулауда - 199 кг; үшінші және одан жоғары бұзаулауда – 201 кг құрады. 2018 жылы сиырлардың орташа сүттілігі өткен 2017 жылмен салыстырғанда 3,0 - 4 кг немесе 1,6-2,0% жоғары-лады.

Қазақтың ақбас тұқымды таза тұқымды бұқалары мен қазақтың ақбас тұқымды тұқыл типті сиырларын канадалық селекцияның герефорд бұқаларымен шағылыстырудан алынған будан бұқалардың қондылығының сапасы «Алабота» ЖШС зерттелінді. Бұқашықтарды жайып семірту нәтижесі 5 кестеде келтірілген.

Кесте 5 - Бұқашықтарды жайып семірту нәтижесі

Топ	n	Орташа тірілей салмағы, кг		Салмақ өсімі		1кг салмаққа жұмсалған азық, а.ө
		12 ай	15 ай	барлығы, кг	тәулігіне, г	
Будан	15	322±0,7	429±0,2	107±0,03	1188	1,26
Таза тұқым	15	310±0,4	408±0,3	98±0,02	1088	1,38

Бордақылауда будан бұқашықта райтарлықтай жоғары қарқынды өсім көрсетті. Олардың үш айда салмағының өсуі таза тұқымды құрдастарынан 9,0 кг басым болды, орташа тәуліктік өсудің

басымдылығы 100 кг немесе 9,2% құраған ($P \leq 0,001$). 15 айлық кездегі тірілей салмағы будан бұқашықтарда - 429 кг, ал таза тұқымды бұқашықтарда бұл

көрсеткіш 21 кг аз болған, айырмашылығы сенімді ($P \leq 0,001$).

Төлдің өсімталдылығы малдың ет өнімділігіне үлкен әсерін тигізеді және етті ірі қара шаруашылығында басты селекциялық белгі болып саналады. Ша-руашылықтағы қазақтың ақбас малының төлі ұзақ өсіп жетілгіштігімен, қар-қынды

Кесте 6 – 15 айлық жасындағы тәжірибелік бұқашықтардың сойыс нәтижелері

өсіп, ауыр салмақ қосуымен ерекшеленеді. «Алабота» ЖШС еттің сапа-сын анықтау үшін шығу тегі әртүрлі әр топтан үш бастан өнімділік көрсеткіші орташа зерттеудегі бұқашықтар бақыланған сойым жүргізілді. Мал союды арнай цехта, ал сүйектен етті сылып алу шұжық жасайтын цехта жүргізді (6 кесте).

Көрсеткіштер	Жылдар						
	2017			2018			
	Топ						
	Т\т ақбас	сиыры	Геррефорд 1/2 буданы	Т\т геррефорд	Т\т ақбас	сиыры	Геррефорд 1/2 буданы
Бұқашықтардың саны, бас	3	3	3	3	3	3	3
Етке тапсыратын салмақ, кг	440	444	433	449	457	442	442
Соляр алдындағы салмақ, кг	416	421	412	429	437	421	421
Ұша салмағы, кг	235	243	230	243	253	236	236
Ұша шығымы, %	56,5	57,7	55,8	56,7	58,0	56,1	56,1
Май салмағы, кг	8,1	10,0	0,45	10,4	9,5	10,0	10,0
Май шығымы, %	1,95	2,8	2,6	2,4	2,2	2,4	2,4
Сойыс салмағы, кг	243,1	253	240,7	253,4	262,5	246	246
Сойыс шығымы, %	58,4	60,0	58,0	59	60	58	58

6-кестеде көрсетілгендей 15 айлық жаста барлық тәжірибелік бұқалардың қондылығы жоғары болды. Сойыс алдындағы ең жоғары салмақ будан бұқа-ларда 437 кг болған, бақылау және екінші тәжірибелік топтағы олардың құрдас-тары тиісінше 8,0 және 16 кг немесе 1,8 және 3,8% артта қалған болған, ал ұша-сының салмағы бойынша тиісінше 4,1 және 7,2%, іш майы бойынша айырма-шылық айтарлықтай емес, небары 0,9-0,5 кг айырмашылық болған.

2017-2018 жылдары тәжірибе жүргізген герефорд $\frac{1}{2}$ буданы сойыстың алдында таза тұқымды қазақтың ақбас тұқымды сиырларынан және таза тұқым-ды герефордтардан 2017 жылы 5,0 және 9,0 кг жоғарырақ салмаққа, ал 2018 жылы 8,0 бен 16,0 кг

Кесте 7 – Тәжірибелік бұқашықтардың ұшаларының морфологиялық құрамы ($M \pm m$),кг

артығырақ болды. Сондай-ақ, 2017 жылы барлық топтағы тәжірибелік бұқашықтардың алдыңғы жылдармен салыстырғанда сойыс алдын-да жоғары салмаққа 13 кг немесе 3,1% ие болған.

Біздің зерттеуімізде өсіру кезеңінің соңында шығу тегі әртүрлі бұқашық-тарының өсу қарқындылығы мен азығының құны бойынша айтарлықтай өзгерістер бары анықталды. Тәжірибелік қазақтың ақбас тұқымды бұқашық-тары мен герефордтарда майдың тез бөлінуі бұлшық еттерінің өсуінің төмендеуі-мен және тірі салмағының өсуінде азыққа кеткен шығынның артуымен бірге жүрді.

Ұшасының салмағын зерттеумен қатар олардың сорттық және морфоло-гиялық құрамы да зерттелінді (7-кесте).

Масса	Топ		
	Тәжірибелік таза тұқымды	1 тәжірибелік герефорд $\frac{1}{2}$ буданы	2 тәжірибелік таза тұқымды герефорд
Салқындатылған ұша	242±1,9	252±2,0	235±2,2
Бұлшық ет	179±1,3	191±1,5	171±1,6
Сорт			

Жоғарғы	41±0,3	48±0,1	40±0,2
Бірінші	80,4±0,6	91,1±0,1	79,1±0,1
Екінші	66,8±0,1	61,2±0,3	67,0±0,1
Майлық	13,4±0,2	14,3±0,15	14,0±0,1
Сүйектік	41,1±0,22	38,7±0,2	40,7±0,2
Дәнекер ұлпасы	6,8±0,1	6,0±0,2	6,5±0,2
Ұшаның жарамды бөлігі	192±1,4	205±0,9	185±1,5
Жарамды бөлігінің жарамсыз бөлігіне қатынасы	4,02	4,6	3,9

7 кесте мәліметтерінен көргеніміздей, будан топтық бұқашықтарының ұша етінің құнды бөлігінің шығуы жоғарырақ болған, әсіресе артқы жамбас бөлігі, және өздерінің құрдастары таза тұқымды қазақтың ақбас сиырларына тиісінше 2,2 кг немесе 2,7% және таза тұқымды герефорд бұқаларынан 3,4 кг немесе 4,2% жоғары болған, ал 1 сорт бөліктерінің шығуы будан топ бұқа-ларында таза тұқымды бұқаларға қарағанда тиісінше 8,9 кг және 14,9 кг немесе 4,3 және 7,3% құраған. Ұшасының морфологиялық құрамы бойынша ұшасының етті бөлігінің абсолюттік салмағы будан бұқашықтарды бақылаудағы таза тұқымды қазақтың ақбас тұқымды

бұқалары мен таза тұқымды герефорд бұқа-ларымен салыстырғанда айтарлықтай 12 және 20 кг тиісінше жоғары болғандығын куәландырады.

Қазақтың ақбас тұқымының селекциялық жұмыстары негізінде өсіп жеті-луі, сүт өнімділігінің деңгейі, шаруашылықта қолдану мерзімі және қайта өндіріс қабілеттілігі көбінде олардың өнімділік сапаларына тәуелді болатыны белгілі. Сондықтан малдың өнімділігін зерттеу шаруашылықтарда теориялық және практикалық маңыздылығы жағынан үлкен орын алады. Сонымен қатар, тәжірибе жұмысында ең алдымен тиісті сиырлардың өнімділік

көрсеткіштері бойынша жүргізіледі.

Зерттеулердің қорытындысында шаруашылықтардың басшылары мен мамандары үшін Қазақстан

Республикасының аумағына сырттан жануарларды ары қарай да әкелу мүмкіндігі туралы ұсыныс беріледі [10].

Сурет 1 - Тәжірибелік бұқашықтардың ұшасы

Қорытынды

Зерттеулер 2017-2018 жылдары Солтүстік Қазақстан облысы, Тайынша ауданы, «Алабота» ЖШС асыл тұқымды зауытында өткізілді.

1 15 айлық жастағы таза тұқымды ақбас және де герефорд

бұқашықтары-ның дене бітімі индекісінің динамикасын сараптау негізінде мынадай тұжырым жасауға болады, малдардың дене бітімдері жасы ұлғайған сайын даму процесін-де және 8 айдан кейін нақты қалыптасады. Дене

бітімдерінің индексінен алынған мәліметтер бойынша көрсетілгендей, тәжірибелік будан бұқашықтар 15 айлық жаста өзінің құрдастары қазақтың ақбас тұқымды бұқашықтарынан басым болған, геррефордтардың қоңдылығы және салмақтылығы жағынан тиісінше 1,1-1,5% және 3,1-5,4% болған.

2 2018 жылы сиырлардың орташа сүттілігі өткен 2017 жылмен салыстырғанда 3,0 - 4 кг немесе 1,6-2,0% жоғарылады.

3 Бордақылаудабуданбұқашықтарайт арлықтайжоғарықарқындыөсім көрсетті. Олардың үш айда салмағының өсуі таза тұқымды құрдастарынан 9,0 кг басым болды, орташа тәуліктік өсудің

басымдылығы 100 кг немесе 9,2% құраған ($P \leq 0,001$).

4 15 айлық жаста барлық тәжірибелік бұқалардың қоңдылығы жоғары болды. Сойыс алдындағы ең жоғары салмақ будан бұқаларда 437 кг болған,

5 Будан топтық бұқашықтарының ұша етінің құнды бөлігінің шығуы жоғарырақ болған, әсіресе артқы жамбас бөлігі, және өздерінің құрдастары таза тұқымды қазақтың ақбас сиырларына тиісінше 2,2 кг немесе 2,7% және таза тұқымды геррефорд бұқаларынан 3,4 кг немесе 4,2% жоғары болған, ал 1 сорт бөліктерінің шығуы будан топ бұқаларында таза тұқымды бұқаларға қарағанда тиісінше 8,9 кг және 14,9 кг немесе 4,3 және 7,3% құраған.

Ұсыныстар

1 Жоғары сапалы ет өндіру Солтүстік Қазақстан облысының аймақта-рында шаруашылыққа пайдалы, табиғи жағдайына бейімді қазақтың ақбас сиырларын өсіруді ұсынамыз.

2 Қазақтың ақбас тұқымын өсіретін шаруашылықтарға кіріспе

будандас-тыру жұмысын жүргізу үшін Фаната 70МВ-52, Фонтана 5 МВ-51 геррефорд тұқымдық бұқаларды пайдалана отырып, ауқымды әрі дене бітімі жұмырлы ұр-пақ алып, экономикалық тиімділікті жақсартуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Қажғалиев Н.Ж. Қазақтың ақбас сиыры малын селекциялау әдістерімен жетілдіру. – Астана: Монография, 2011. - 180 б.

2 Кинеев М.А., Аманжолов Қ.Ж. Қазақстанда етті ірі қара шаруашылығында мытудың кейбір мәселелері // Жаршы. - 2011.- №11. - 48-52 б.

3 Мелдебеков С. Ірі қара даналы натын өнім бәсекелестігі // Жаршы. - 2013.- 37-40 б.

4 Vioara MIREȘAN¹, Petru ȚĂRAN¹, Camelia RADUCU¹, Aurelia COROIAN¹, Daniel COCAN^{1*}. Growth Dynamic and Physiological Status of Calves for Meat Production // Bulletin UASVM Animal Science and Biotechnologies 73(2)/ - 2016.- P. 248-250.

5 Естанов А.К., Миргородский М.И. Рост и развитие чистопородного и помесного скота отечественной и зарубежной селекции в условиях Северного Казахстана // Зоотехническая Наука: История, Проблемы, Перспективы: сборник IV международной НПК. - Украина, 2014. - С.186-190.

6 Бельков Г.И., Суербаева Р.Х. Влияние сезона рождения телят на их рост и развитие // Вестн. РАСХН. – 2004. - № 3.- С. 66-68.

7 Губашев Н.М., Бозымов К.К. Мясные качества чистопородных и помесных кастратов // Вестник с.-х. науки Казахстана. - 2008.- № 2. - С. 29-31.

8 Рамазанов А.У., Естанов А.К., Жантлеуов Д.А., Садыкова Л.У, Шегенов С.Т. Технология содержания и кормления мясного скота // Рекомендация по технологии кормления и содержания мясного скота зарубежной и отечественной селекции // Бесколь, ТОО «Северо-Казахстанский НИИ животноводства и растениеводства». - 2013. – 57 с.

9 Естанов А.К., Миргородский М.И., Шегенов С.Т. Пути совершенствования скота казахской белоголовой породы в Северо-Казахстанской области // Аграрная наука – сельскохозяйственному производству Сибири, Казахстана, Монголии, Беларуси и Болгарии // Сборник научных докладов XVIII Между-народной научно-практической конференции. - Новосибирск, 2015. - С.116-118.

10 Bozymov K.K., Nassambayev E., Bayakhov A.N., Sultanova A.K. Ultrasonography Use in the Reproduction of the Kazakh whiteheaded breed cows // Biology and Medicine. – 2015. - №7:2- ISSN;0974-8369.

References

1 Qajǵalıev N.J. Qazaқтыń aqbas sıyry malyn selektsııalaý ádisterimen jetildirý. – Astana: Monografıa, 2011. - 180 b.

2 Kineev M.A., Amanjolov Q.J. Qazaqstanda etti ipi qapa shapýashylyǵyn damytýdyń keibip máselelepi// Japshy. - 2011.- №11. - 48-52 b.

3 Meldebekov S. Ipi qapadan alynatyn ónim básekelestigi // Japshy. -2013.- 37- 40 b.

4 Vioara MIREȘAN 1 ,Petru ȚĂRAN 1 , Camelia RADUCU1, Aurelia CO-ROIAN 1, Daniel COCAN 1*. Growth Dynamic and Physiological Status of Calves for Meat Production //Bulletin UASVM Animal Science and Biotechnologies 73(2) / - 2016.- P. 248-250.

5 Estanov A.K., Mırgorodskıı M.I. Rost i razvitie chistoporodnogo i pomesnogo skota otechestvennoi i zarýbejnoi selektsii v ýsloviiah Severnogo Kazahstana// Zootehnicheskaia Naýka: Istoriia, Problemy, Perspektivy: sbornik IV mejdýnarodnoi NPK. - Ýkraına,2014. - S.186-190.

6 Belkov G.I., Sýerbaeva R.H. Vliianie sezona rojdeniia teliat na ih rost i razvitiie// Vestn. RASHN. – 2004. - № 3.- S. 66-68.

7 Gýbashev N.M., Bozymov K.K. Miasnye kachestva chistoporodnyh i pomesnyh kastratov// Vestnik s.-h. naýki Kazahstana. - 2008. - № 2. - S. 29-31.

8 Ramazanov A.Ý., Estanov A.K., Jantleyov D.A., Sadykova L.Ý, Shegenov S.T. Tehnologıia sodernaniia i kormleniia miasnogo skota// Rekomendatsiia po tehnologii kormleniia i sodernaniia miasnogo skota zarýbejnoi i otechestvennoi selektsii// Beskol, TOO «Severo-Kazahstanskıı NII jivotnovodstva i rasteniievodstva». - 2013. – 57 s.

9 Estanov A.K, Mırgorodskıı M.I., Shegenov S.T. Pýti sovershenstvovaniia skota kazahskoi belogolovoi porody v Severo-Kazahstanskoi oblasti// Agrarnaia naýka – selskohozıaıstvennomý proizvodstvú Sıbırı, Kazahstana, Mongolıı, Belarýsıı i Bolgarıı// Sbornik naýchnykh dokladov XVIII Mejdýnarodnoi naýchno-praktiches-koı konferentsii. - Novosıbırsk, 2015. - S.116-118.

10 Bozymov K.K., Nassambayev E., Bayakhov A.N., Sultanova A.K. Ultrasonography Use in the Reproduction of the Kazakh whiteheaded breed cows //Biology and Medicine. – 2015. - №7:2- ISSN;0974-8369.

ТЕХНОЛОГИЯ ВЫРАЩИВАНИЯ МОЛОДНЯКА МЯСНОГО СКОВОДСТВА В ТОО «АЛАБОТА»

*Бекқожин А.Ж., к.с-х.н, доцент
Кайыркенова Ж.Б., магистрант 2 –го курса*

Резюме

Основной целью развития отрасли животноводства в Казахстане является как полное обеспечение внутренних потребностей страны в животноводческой продукции, так и реализация ее экспортного потенциала. Достижение данной цели с учетом текущей ситуации и перспектив роста внутреннего потребления возможно за счет повышения племенных и продуктивных качеств существующего поголовья.

Сельское хозяйство крупного рогатого скота для мяса представляет собой хорошей альтернативой для фермеров, учитывая перепроизводство молока и его снижение рынка цена. Гематологические исследования показывают физио-логический статус сельскохозяйственных животных (Джексон и Cockcroft, 2002). В зависимости от проведенного анализов, могут быть приняты меры в отношении кормовой структуры и количества корма, который необходим для управления животными, а также условия окружающей среды, которые необходимо обеспечить (VanSaun, 2000). Все это приводит к росту динамичный подход к предлагаемой цели, в нашей случай, что это разведение телят для производства мяса. Окончателность гематологических исследований может быть в экономической эффективности ферм.

От каждого из оцененных бычков быка различного происхождения, на тесте были ($n = 10$) бычьи телята, идентичные по возрасту, развитию и классу матерей. Быки были протестированы в соответствии с руководящими принципами. На основе ежемесячного взвешивания был рассчитан средний дневной прирост, контрольная подача определяла количество потребляемого корма и их затраты на увеличение веса. Качество мяса оценивали по 60-балльной шкале.

В исследованиях, проведенных в ТОО «Алабота» в стаде казахских белых головных пород крупного рогатого скота при пересечении его с Герефордом, мы взяли измерения тела и вычислили индексы строения тела для экспериментальных быков, которые мы получили.

Ключевые слова: казахская белоголовая, разведение, селекция, рацион, паратип фактор, живая масса, бычок, гибридизация, заводской тип, индекс.

TECHNOLOGY OF CULTIVATION OF YOUNG MEAT CATTLE BREEDING IN ALABOTA LLP

Bekkozhin A.Zh., candidate of agricultural sciences, associate professor

Kaiyrkenova Zh.B., 2nd year undergraduate student

Kazakh Agrotechnical University named after S.Seifullin

Summary

In the development of specialized beef cattle breeding in the North of Kazakhstan LLP "PlemzavodAlabota", which created its own inbreeding factory lines of the Shaman 1161к, Peony 61184к, Count 8489к and formed a new line inside the breed hornless cattle "Akbas – Bye", is of great importance. The above-mentioned lines are not inferior in terms of productivity to international standards and are used in subsidiaries of tribes and commodity farms in the region to improve herds.

We conducted a comprehensive assessment of animals in LLP "PlemzavodAlabota". From each of the estimated bull calves of different origin, there were bull calves in the test, identical in age, development and class of mothers. The bulls have been tested according to the guidelines. On the basis of monthly weighing the average daily gain was calculated, the control feed determined the amount of feed consumed and their costs for weight gain. Meat quality was assessed on a 60-point scale.

During the period of control cultivation, experimental bulls of different genotype showed different growth rates - from 900 to 1100 g per day, which was the basis for determining their category on this attribute.

In studies conducted in LLP "PlemzavodAlabota" in the herd of Kazakh white head cattle breeds at the intersection of it with Hereford, we took measurements of the body and calculated indices of the body structure for experimental bulls, which we received.

For the study of meat qualities in LLP "PlemzavodAlabota" a control slaughter of experimental bulls of different origin of three heads from each group with average productivity was carried out. The slaughter was carried out in the slaughter shop, and deboning in the sausage shop.

Key words: Kazakh white-headed, breeding, selection, diet, Paratype factor, live weight, bull-calf, hybridization, factory type, index.